

Piases LAFITTE

1973

de hautetorn

debarik

tabean

F. W. A. BERTON

Piames LAFITTE

Erlizione paganoak estualde haurretan
Erromanoak hemen nausi zaudelarik

Hitzaldi hau IRALAN - eto hitzari batean
eman izan zaien

1973.10. Bazko bihar munagoan

apez Eustaldun molto bati

x
r

~~HARRI BARRAZA~~ ~~LIBURU KNEZAN~~ ~~1973.10.11~~

Aditzaile jaunak,

Harrituak bide zaudetzte zentzurat etorri naizen hurret. Baina gaitzue niharri naizela denetorik harrituena.

Ene adixhida Don Jose Maria Salustieguit halako egun batez zontzuehik bezala hartu nau, behar nuela Iratar-eko bitzaz hurrat etorri eta mintzatu.

Ni? Mintzatu? Zertaz bada?

Erantzun zautan: "Lehen, iherketak egin dituzu Pyrenies Atean ketako sineste zaharrez. Ez zaitzu bizirik gustako zertait ematea gai hartaz..."

Nik beriz: "Baina, adixhida, ez ote da denbora galteza zahañeria hieitan murgiltzea, apez lagunek bitzaz duketarik nola egungo egunean gure fede kristauari arimetarako bideak ura eta zabal..."

Ihardetsi daut: "Oraino handiamendu handieri buru egitako, denek on dugu konturatzea, Ehenago, ene izan direla aldakuntzari ez Hiepiak, eta gainkua ederki batiak dituela arimen onetan!"

Orduan ihardetsi dicit gai izigari luzea ematen zautala eta ene indarrez goibitza. Harek amorrik ez, baizik-eta Don Yosemiel Barandiaran-ek hartuko zuela zabitik zaitela: harpetako eta hari-oro gure arribzinekoen erdisionen, ene gain ulgiz erromanoen aldiko paganoheriak.

Egun goizean entzun dizue Don Yosemiel, dor-din paper muha bat gidari, berrogi mila urtean barna ibilki, erretki eta nasarki arribzinen zangulavik orainko gizonen bizi-mudeak, barnan heien sinemenak xuharki bezara zuharki. Orain

~~Erlesionek estuak haurtan~~

~~Erromanok haren mausi zandelarik~~

Hitzaldi hau Inaldea-en emana izan da

apuz eskuak den motza bati

1973-ko Bazko astearte aratsuetan

minetsi dugu haren esutara bakuna, eta miretsiago haren jahirate
zabal sakona.

Honetako jahiratik ez izanez ere buruan, ju egin dut iturburu
astutara. Berhalakoa bezala, ni ere "ductus cum libro".

Irakurri dut Victor Carrière-en Introduction aux études d'histoire
ecclésiastique locale (Paris, 1932) eta hartan ximenhi Georges
Drioux-en La préhistoire des diocèses de France (pp. 10-30). Gero
hurbildoki miatu dut Ben Guremiel Burandiaran-en Diccionario
ilustrado de Mitología vasca (Bilbao, 1972). Haren usatzeko,
berrikertu ditut Greziako eta Erromako pantheonari buruz
Seignobos, Comelin eta Schmidt-ek erriak. Bide nabar batatu
dut Joseph Goez-en Religions du Primitifs (Paris, 1951). Berrin
behako bat eman dicit Zubarat, Haristoy, Esternes Lasa eta
Caro Baroja ixturuzatean lanari. Berrin gain-garritik
argitu nau Histoire de l'Aquitaine (Toulouse, 1971) delako
liburuak, hartan aurkitu baitut Robert Etienne Erromazate
behainaren artikulu gure bat aberotsa (pp. 65-122)

↑ ↑

Huriek hola, orok badakizue gure asala eustaldunet
ez zutela izhirizteko gogo handirik. Hain batzuetan
utzi dituzten hots eta lerro bakanak ere ezin irakur ditzazkegu
heien alfabetua ez ezagutuz. Heien berri jakiteko, arrotzen
liburu edo bertzelako idazkieri behar diegu argia galdogin,
bates ere pagano ariaz zerbaiz onik ateratzekotan.

Beharrik, orduko erdisoneri buruz badira gutxienez
164 epigrafia, oroit-haritan zizelatuak, han-hementan
Akitania eta Tarnakon eskuatde zaharretan haren lekuo
gotokirik. Harizko idazki hoietan 15 bat berrik ez dira

Imperadoreen garrantu debizioen ere orotaratz zabalduen zagon, bainan heren ohoratzeke bittobirik ez zen nehen ere, satru Commenge-n. Hargatik jaunegi batzuetan aurkitu dituzte Julio Claudiens eta Antonino bat edo bertzeren goretelko harri lanku bakan zontarik.

Bizirikartean Ahitaneok ez zituzten ez arburimatu ez ahantzi beren lehenagoko jainku zaharrah. Erromanoket ehorrietan hidetu eta berotindu zituzten. Ernan behar dugu, orotainez nausi berriek errespetatzen zituztela heriotarren ohiotarah eta on-hartzen zutela egin gaitin zertarik hautsi-maatsi. Interpretatio romana alde batetik, interpretatio afitana bertzetik, heldu ziren jainku doble batzuen sortzerat, izen latinari, Celuko bertze bat erakitelzen zitzaizela. Hada nota:

Jupiter	Beissirisse	Mars	Lehluunnus
Hercules	Tolliandossus	Mars	Jahus
Mars	Leherenn	Mars	Arixo
Mars	Suhigi		

Artetik erortelku, arpatu ditugun izenek erakusten dute zer arakesta handia ziren Mars-ek Garenatik hunaordinan.

Bertzalde segur baino segurago da, latinezko hiz batzuet jaunsten zituztela korian koretu jainkoak: Fagus (pagan) Sex arbores (sei zuhartzak) Arbor (hartza), montes (mendiak) Sol (iguztia), Fontes (iturriak) venli (harizak), Nymphae (mamur).

Alabainan pagan ohotalua zen gure asaten denboran: izen batzu hor ditugu Celuko: pagolalkutua, pago-bedeintakua, pago-mari, Bagaburri, Bagargi, eta abar. Bertze arketu arku ere berdin saindabat zangharen, hada nota Leizarna,

4

19/
Urtean, Harrisa, Aizeasi ere, batez ere heguari gure
zaharrek hartasna zerbait ematen zioten: u hegoa xahatzen
bizharrean ibiltzeki, "heguari ez eron ekoa, ekoa eronituarri
maturra daroa"... Aeta iturrien hondua ongi ezagatua da, hura
ere: gure orainko hainak bertak, Uhenagoko ur onen inguruetara
bageramatgabe, Itizaren baimenarekin edo baimenik gabe.
Amikuzen haurrak hotatu batzuetarak eharitzen dituzte, etas
dazaten beranduegi gabe ibiltzen. Eran gabe dia, aspaldi
-aspaldetik Eskundunok legi ematen zaiela Iguzhi
amandueari, bai eta itargi amandueari, eta beren ohotzetan
aipatzen zituztela. Giritinok - eta ere ez bartziluzten
ahantzten ahal. Ihus, gai beregi hori buruz, Satrustegh,
Aita Bonustiak edo Azkuzak ager-aragi "ohotz Herpiak".

Hurrek hola, epigraphia zaharrek erakusten
daukute Ahtanian, baba bertzearekin balekaraku eta urtu
gabe, fohiko gainko bat ourti zitakela gainko eromano
batzuen eronka berean. Gira hontan, Diana-ren Erro
beran aktaman zitazhen gar eta Horotal; Sirona-ren
hauzo: Mercurio, Mars eta Herakules; Apothonein Adarduna;
Mercurioekin Ausmeria.

Bertzalde ohargari da Erromako jainkoek hartu
dituztela gure eskundetan Italian ez zituzten ezagutgarri
batzu:

Jupiter-ek, aditidez, bere itxuratan errota bat bazaukan

(1) Orhoik, bertzeak bertze, gerritako arbolaz eta Malako arbolaz.

edo suge bat berekin, nun zangoen orde ez zioten suge handi bat ezartzen.

Mercurio itxuratsen zuten botanen lau buruetan, berbean adar batekin, ^{haz} bizardun, hau sugedun.

Mercurio Boudha bezala jarririk erakusten zuten, bi zangoak hurrizaturik.

Horrata franktheon erromanua frango beritua zen, ez bakarrik hangoz, baina ihuruz eta latioz.

Huna Júpiter : Erroman zeruko argiaren eta urtziaeren nausia zen, eta Olympoko eruge. Ahtanetan aldiz lan gehiago bazuen : iguzkiaren harak. hualak haren gain, gertako arto guziah berdin ; baina halere ez zen gure aintzinekoentzat gainko handiena.

Mars-ek aldiz Erroman baina arakhesta biziki gehiago bitulu zuen : zer nabri bitulu eman ziozkaten ; ez zen bakarrik gertako jainkoa !

Bainan, De Bello Gallico bere liburuan, Zezarrek ohar bat erraz zuzena badakila : biziki eta mendekako probintzietan Mercurio zeta aise gainko ~~nausia~~ nausia. Eguno egunean haren izena gelditu da toponemian, lapurdin, hai eta Itakaluñan, Arbasoen arabera, Mercurio horrek induztua eta negozioa erakateri zereizten gizoneri; bidaiak zaratzen zituen; baina nekazaritza ere sustalzen zuen, ~~Masson~~ Rosmeria bere lagunarekin, eta latet omen zuen ohara zezaten mendien edo menden gainean.

Itus Panton bi eskualde Mercurio daritzatenak ; oroit bada Itakaluñan Tumulus Mercurii delako bat.

Totian tokitu jainko zombait aipatu ditugu orai arte, erabutsiz nota nahasi zituzten jainko erromanoezin eta nota guien elgar kusatu. Ora hae, Erromanoezi Itatian ehunka baitzuzozten numina horitah, guri Euretako eta auzokatu hari zaharret ez daukute gubi baizik salatzen. Aldiz hemen gairiditko burtz dutzema izen bederen ezagut-arazten daukute.

Ez daukit asperrigari izanen zaitzuen, bainan iduritu zait behar nauzhitzuela abedeka aipatu, nahiz izen gehienari ez daukitan zer begitarka eman, ez eta ere zer kangu. Hura bada:

Abellion, ez jainu jainko eta jainkusa zen, ez eta herizorik. (Saccuz)

Aberni, jainko ez-egaguna. (Lizup)

Aolananna (Ehem)

Hereda, jainko ez-egaguna. (Saccuz p 333)

Agcio, zombaitet urte baidute ur-beroen jaintzale zitahoten. (Saccuz 578)

Aherbelste, ez jainu Aher biltzari dagotian izen hori, eta Herbeltzari, hari biltzari!
Saccuz 437

Alae, Alardus, Alardust, hiru jainko ez-egagun, iduriz aharde horitah. Orast

Aratan mendit-basangun Alar izeneko galturru bat baidute. Saccuz 353, 354
Gandeh. Alar-

Amitamia, Saluatoriako jainu moztugari bat. (Eusk. Peltim)

Ande, jainkusa Saccuz 428

Andreso, ez jainu ea jainkusa eta emagte baten izena den, auzhitzen den horrian. Sac. 464

Andus-ileu, (Herkulesezin berdindua) (Ehem)

Arardo, jainko izen bat menturaz goizti irakurtua. Sac. 334

Arha, iduris, kuzha. Euzen jainu bat. (Lafin)

Ariko, behar bada, hariiz-uzen dabilen talinez, hariak eharzin baidu ariko deo, berize balesi fago deo bezala. Hala hariiz-jainko bat bidarite. (Mithelun)

Arpinino, mendit-jainko bat iduri zitzaion Saccuz itezgaleari. (Saccuz)

Arto ilunna, asturi bezala emi ee ilunna zait jainko izen hori Sac. 363

Ato, ur-berotatu jainko bat, Euzen aratera (Castellou-Basorens) Lafin

Baetisto, Angustinako jainu bat, ~~Aratan~~ Aratan. Bannikan (Am incipit)

Baeserte, jainko-izen honek Baesert dela eta tal; ubi; dieke orastzaperen; jainko hori orastz aldare nahitzaen bada basurde bat iturritan. Basurdeak eta Baesertek ba ote duten elgarerkitahorik? Sac 258

Darigort, Bargorice, Bargorit, Buarorit, mais nipatun den jainku bat. Enakal ituan bertari bada. (Sac. 424 u 24.)

Barios, jainku es ezaguna. (Sac.)

Basse Andusi, berdin. Sac. 349

Ber itze (Et.)
Breco Harause, "Brecon" herria altemana. Sac. 254

Buzieno, jainku es-ezaguna. Sac. 447

Dahus Et.
Edelabe, Comminge-ko jainku bat. Sac. 167

Ete, iduri haureri mintsatzen erakuslea, Enomako Fabulinus-en parekoa. Sac.

Erditza, emazte haur-biharren jainku laguntzalea, Enomako yuro Lucina bezala. Sac. ~~166~~ 66

Erge, es-ezaguna. Sac. 500

Gar, mendi jainku bat sac. 336

Heraucorritzeke, Atharantzeko jainkua.

Herauc Sac. 254
Horulat, jainku es ezaguna. Sac. 336 Et.

Idialte, berdin Sac. 326

ifit, ifito, ifiton ^{ifitor}, Sac. 391
iduri izen beraren hiru forma, es nahigaitz zer eran nahi duen. Zonbaitak latinezko ifit, ifitis dute gogun, hitz horiek itusiz, baina es da seguruamanch.

Ilumbet, jainku es-ezaguna Sac. 342

Ilun, Comminge-ko jainku; zonbaitak hitza erakartatzen dute, bertze batzuek latina dute gogun; illanis, itargirik gabea. Sac. 8-1, 356, 363

Ileurter, Sac. 463

Iuro, Sac. 292

Iscitt, Iscith Sac. 446

ivilia, Bizkaito jainku bat, beharrenda haureri hitzen erakuslea, Enomako Absona edo Adeona bezala. Ant. Belhand, p. 14

Lacutegi, Nafarroako jainku zahar bat. Blas Tarnuna, p. 147

Laha, Comminge-ko jainkua bat eriek mais otorgien zutena. Sac. 747
Lahunn (Et.)

Pois, Ziburun, orai Burdagoan deitzen den munhoa, basen hirugarren mendean "Forum Poisi" deitzen zuten jainkologi bat; eta ez lirate mirakulu Donatone-lehizuna izenak jainku zahar huren batzuen erakuslea. Coming, 1767 (n. 1)

Leheren jadanik nafata dugu Marz-en dobladura gisa; bainan
hantark berer ere auzki ditake, eta folkloreaan auzki dute nashir
haru uherizatzena, Heren suge eta Leheren suge hitzetan, nahiz
Sac. 237-257

Leheren eta Lehen guguzatzen dombun, eta herenektirugarren eran
nahi duen; hots, heru turabatu sugen. Gure zaharren buruan
guzuzak nahastute ditazke denboraren bostzag.

Batas Tarnan p. 166

Rosa, Rosa, Serabe eta Arginariy-eko jeinu zahar bat.

Sirona (Et.)

Eurgue, Muguraren ~~en~~ jainkoa, etruzaz hitz osohi euskaraduna. Etzop
Mosmeta (Et.)
Selabse, Brankamin-eko hari batetik datorren jainko-izena. (Bar. 3. 214)
Tetrandos, Et. Sulgr (Et.)
Talonio, ~~Wald~~ Arabatko jainko bat ez-egaguna. Bnarkar

Uebektoso, Oyarzun Andresariagako urrut-harriak datorren jainko-izena

Urtzi, Nymric Pico-ren arabera gorinhuaren izen zaharra ditake,
bainan Urtzi bahr. zaharra da bertari hori. Zentzariek
ustz dute Urtzegun hitzak sendatzen duela Pico-ren errana,
urtz. egunetik ari-arazken duetahuan "Urtzi-ren eguna"; bainan
Mitelanari iduri zaru Urtz-egun. ~~Urtz~~ feria quinta dela
eta bertzerik ez. Urtzidare hitzak ere ez du, ene iduririk,
Urtzirekin dena ihustekorik, urrut garden Orcus zela
Erromanuen arabera, hilen jainkoa eta feria sexta
deitzen zutela dies orcularis, hots hilen eguna, gut
"Purgatoriorietako arimen eguna" bezala.

Use, izen hori astu jainkuzi emana zen Saguardorik skundean,
bainan ez dahiya zergatik. Bnarkar

Ubarna Cabriarako jainko bat zen. Norbaitek eran du
"ur-barna" edo sira batetik jeinu baten izena gihaketa.
Bnarkar

Xaban, Arbas-eko jeinu bat ez-egaguna. Sac. 315

Sacaze (Julien) Inscriptions antiques des Pyrénées (Toul. 1892)
Lalou (René) Noms aquitains et diversités de la toponymie des Pyrénées
du Gers (Bull. de S.A. du Gers 1959)
Léjeune (Raymond) Les Communes et les Conservateurs avant la démission. T. Paris 1931
Mitelan (X.) De onomastica aquitana in Pyrenaeis, 1954
Topos arcaicos base. Madrid 1964

Behen denbura behako jendek ez zituzten beren jainkoak marite, eta ez zituzten buratik jasatuko ere jainkoak gizonen amodibaren haidara zaudetzaketa. Heren erdisionaak ez zuten maritaberik galde egiten; heldur izpi bat asti zen. Pentau zuten indar garizgati bazituzkela jainkoak, ~~eta~~ bai ongizaketa bai gaiztirako, eta beraz ez zirela etsai-arazi behar.

Heiehitakoa trahada zen edo, nahirago baduzue, merkatu ~~berri~~ gizonak jainkoari emaitzak egiten zituzkan, ordainez laguntzak igurikatuz, "Orizu eta emazu"

jainkoari eskaintzen zituzten bategi ere hazkeroak: lurrerak iruzten ziren esnea, arnoa, edo bertze edaririk; fruta edo opitalak aldare gainean ezartzen ziren. Baiman aberak ziren gain-gaineko oparirik: zikiro, urde, idi, hit behar ziren. Opari-garirik ez zuten ahalsik behar: jupiter-entzate idi xuria ~~berri~~ bertzez padoako zen, Orku-entzate zikiro beltza. Itanguan eskaintzen zuten, lur-mono baten gainean. Aitzoz eta aitzhoraz alerean hit eta, gantzak eta ezurak adolorean erretzen zituzten, eta haragia jateko atxikitzen.

Sakrifizio huri, okoitze baten laguntzen ohi zuten. Othortza ez zen jainkoaren ganako bikelz-alkatze bat, baiman galde hutsa eskaintza botean baizik. Ez zuten nekortu nste jainko baten deus ere eman zezakeen ururrik. Ez bazuten galdakua ardiesten, gaizkita ematen zituzkion jainkoari, baizik eta bere hitzen jan zuela!

Hala, erdisiona huri hantuzkoa zen, hitza, har eta fede gubiltua. Esperantza ere talurra zuten, hit ondoko bizirik ezin ~~erretzen~~ aise amestuz eta heldu etsitu ez nahiz.

Bizibartean Akitaniako oroit-harriet erakusten
 daukute, erlisione-aldatze batzu egin baitziren munduan,
 hunaninno sartu zirela kein batean bederen. Ehatdetik, bai
 soldado erromanoek, bai tribulantek kural eharri zituzten
 sineste berri misteriozko batzu.

Hiri handietan, eta haskeko Burdelen, ageritu ziren Ehenik
 Ehatdeko fede horiek. Novempopulanian, Lechoure herria
 egin zaien ongi-eborritik nasariena. Ez dugu ahantzi behar
 toki hortan eta inguruetan arrotz hainetaz bazela kulturalik,
 armaden ondorek ebortik, gehienak grekutu edo helenizatutak.
 Haketik erran dezadan, zontarik hitz greko ~~erakusten~~ eustaratan
 sartu baitzaizku, ez dugu beraz zeren harri.

Zer nahi den, Cybele Ama Handiaren erlisioneoa zen
 gehienik hedatu. Haren halzait aurkitu dituzte Cumminge-n,
 Labrougnere-n, Burdelen; bainan guziz Lechouren. Cybelen
 hogoi-ta-bortz oroit-harri bideu baitzuzte, hogoi hiri
 hortakoaak dira.

Harri zitutatu horiek atxiki dituzten itxurek erakusten
 dute buruen buru nota egiten ziren faurobotetako zereonak:
 prolesionea, aharraren edo zegenaren sakrifizioa, Ate berriaren
 odolezko batarra, eta batzutan bederen inentzen, Attis-en
 orhartzapenetan, nahiz Attis horeen den mendrengo eipirik
 ez den ikusten gare eskualdeetan nahun ere. Birsurtze horiek
 noiz egin diren zehazki errana da: 146-ko ^{Urriaren} ~~martxoaren~~ 18-an,
 239-ko martxoaren 24-an, 241-ko abenduaren 8-an. Apezak
 eskalato-ohiak ^{ziren} ~~erakusten~~, gehienak segurik; Cybelen debotak,
 denetarik ~~dira~~: handi-mondi ala xehe, bainan gizon
 koino emazte gehiago. Ama handiari eharitzen zioten har
 bat sakona; pantsu zuten zereonien medioz jainkustalzen
 zirela eta behku bizi bati agaitatzen: kristautzetiko
 bidean ez abiatutik ere, hurbiltzen ari zitzaizkon.

Hoinbertze arakasta ez izanik ere, Akitanion Egiptoko
jainko-jainuek egin dute beren agertzea: Isis, Harpocrates, Serapis,
Ammon, Mithra aipatuak dira oroit. herrietan. Adoratzetik
baldintzatu, guziz jende xehetan: hauek igurikatzen dituzte
gairioarekin, talu beliku ezberak, herietan garratu ondoren; eta
inguruetako erdione zaharretarak horatago, titatzen dute tituzeko
bakea eta sabbamendu gose dira. Horiek ere Elizarren atetik
ez ziren uran.

Herunterge
notierte

Hu nenaizu eman ditugua xehetasunez, char bat egin nahi
nake, heien garrantzen ez bainute izanaz goiti estimarazi.
Hala bainan orruil-kariatarik atara ditugua, eta kari
kuriak ez ditugula elkarlizen deditatzemide baten talzen
arburuzen berizki. Ez dautkula biltzepeida aurkezlabzen
jende gehienek ihusteko mutdea. Bazkitzen
deditatzemide kuriak bario jende aruntago eta sordeisugua
kari eta ere artzirik beratzaguarik eta biltz guragultuak.

Irakurri dut nontarik - Rinunen baitan manturaz -
Papurdiako gura asatek ez zutela erdione izpirik,
ez zutela jainkurik ezagutu nahi ere. Fuga gura
hizkuntzari berak ematen omen du. Zuek ezer-ez
eraiten duguefari, guk deus ez diugu; eta deus
kuri Erromanuen deus-omen da, ez bertzerik. Beraz
gura zaharrek jainkurik ezer-ezetzat zanghaten, heien
isena (deus) mesprektuz eta irainez gerabitatenaz geruz.
Eran behar dautzuek ez narizeta den gultienik orlzi
hurtakua. Papurdiak deus hitza ez da ezezku hutsa.
Adibidez Ugartzetan batak erranen dautgu: "okir, ez
sar zure sudura gure deusetan" eta Bidarten aditua:
"Gizon kuri kantak xiroa da, non behar izan biltu bere
deus guziak saldu!"

Ez nahi den, aruntak aruntak, alderantziz kaagochiki
hunatuko mugan aurkitu dute hit.kuri kari bat frango
kuntigarria. Erakusten du tuzireta han. hementia bereren

arima batzu sakratuizko handienen egitateko hariaz eta onker
zinenak - Huna Katalunianko gizon batzuen bere hodiaren
aintzinean egar-arazitateko hitzak, latinez :

Dijs Manius
Luinti Serturij
Ma Brulycius Calaguritan (us)
Deuvi
arbitriatus
religionem esse
eo subiecto
qui omnia
cum dijs immortalibus communia habebat
ne incolumem retinere animum
Vale virtus qui huc legis
et meo dicit exemplo
fidem servare
Ipsa fides etiam mortuis placet
corpore humano exutis.

Euskaraz hitz horiek hante erran nahi dute.

Saintus Sertorius-en etxe-jainkueri
ni, Brulycius Kataluniankoak
ene buruz bertze egin diotet.
erlisionezhko egintzei buru zela huan,
hiltzen ez diren jainkuen deitain guziak
zituena gauduz geroz,
nikauz bizi osurak jaartea.
Agur, hitz hauk irakurtzen dituzgun, iragardea.
Eta itas ons etxenplutik berat egiten.
~~Itas~~ Eratasuna, beren gorpuzkoz gabela
hilerione
laket zaitete.

Aita gusemiel Barandiaran-ek aipatu dauzque harpekatu
eta harri-aroko gare arantziarekin estironea. Hasi'an hasi,

1973!

ndetalko berri, eta

auri apezak dei
rez mintzatzen dira.

sun, ju egin dut

duclion aux etudes

) eta hantun

des dioceses de

atu dut gusemiel

logia vasca (1972)

tu greziako eta

h, Commelin-ek

atu dut Joseph Goetz-en

xehetasun

Toulouse 1971/

janaren artikulu

ez ditudatu baztererat

eta Caro Baroja e

Antolin asatek

Heien berri jakitellu,

behar diega

urgia galdegin, batez ere pagano-aroz zerbait onik
ateratzen dutan.

Aita gusemier Barandiaran-ek aipatu dauzque harpekatu eta harriz-azoko gure arkitzekuen existentzia. Hasiari hasi, berak ematen duela zantzen ondoko mendebalde berri, eta ez dakit zuzen zertxatiki Sabarstegi jaun apezak dei egin dauban Pyrenetako existentia zaharrez mintzatzeho.

gai honietaz ez izanez nikauz jakintsun, jo egin dut iturburu askotara.

Jakinarri dut Victor Carrière-n Introduction aux études d'histoire ecclésiastique locale (Paris, 1938) eta hartan bereziki Georges Driout-en La préhistoire des diocèses de France (pp. 11-30). Gero hurbildu miatu dut Gusemier Barandiaran-en Diccionario ilustrado de Mitología vasca (1946) Haren osatzeko nahi izan ditut itertu greziako eta erromako mitologiari buruz Seignobos-ek, Commaire-ek eta Schmidt-ek erranah. Bide-nabaz, baliatu dut Joseph Goetz-en Religijs des Primitifs (1958). Baina xehetasun gehien-gehienah Histoire de l'Aquitaine (Toulouse 1949) adokuan aurkitu ditut, Robert Etienne jaunaren artikulu artikulu batean. Pentratzen ahul duzue ez ditudala bastuzerak utzi Oubatz, Bernardo Estornes Lasa eta Caro Baroja.

~ * ~

Horiek huta, orok badakizue gure euskaradun asatek ez zutela izhiriatzeho gogo handirik. Horen berri jakitelu, arrotzen liburu edo bertzelako idazkierik behar deiogu argia galdugin, batez ere pagano-azoz zerbait onik aterantzehotan.

L

Zorionez, orduko erdisoneri buruz badira gutienek 164 epigrafiak, orok-haritan zizelatuak, Akitania eta Tarnakon eskualde zaharretan. Heretan 15 batzuek ez dira zertikho usain zerbait dutenik. Ihus Corpus inscriptionum Latinarum, ahantzi gabe Willeumier, Saxeze, Sizoh eta Esperandieu ikeritzaileen lanak.

Epigrafiak hain hiri fidatzen bagatzaizkie, Erromanoen jainkoek ez zuten traba ez uztoporik omentik, ez hiri erromanoak, ez eta ere Pyrenetako laborari edo menditaren artean.

Hasteko, hiritutik hiru nausi handiak (Jupiter, Juno eta Minerva) orokan ohuratua ziren, ez bazuten ere batzuekuda erromako gradu bera, sarri erromen dugun bezala.

Hainitz jainko erromano ez dira batere agertzen, eta zerbait, toki bakar batzuetan bakarrik: adibidez Xitten-ek Comminge-~~en~~ tik hango ez du arrastorik utzi, eta bertzatle eskualde horien ongi-ibori berezia egin dute Erroman sartu berri jainkoeri.

Zaintzale eta begiratzaile gehienetan on hartzen zituzten, edozoin izan ziten: eta ex-voto diristakuetan aurkitzen diren esharntzale-izenek salatzen daukute haien oharntzaletan bazirela segurki erromanoak, baina berdin heritar aberats, xehe, menpekto edo menpekto ohiak. Funtzean, erdisonenak elgarutara zuten jende-mota guziaz.

Aztitu usain zerbait dutenik. Ihus Carpus insuzhionum latinarum, ahantzi
gabe Waiilleumier, Sacage, Lizopi eta Esperandieu iherbazaleen lanak.
Orain finantzen dute Zozaren De bello gallico bere liburuaren hasieran
ziena, baizik- eta hizkuntzaz edon aditzen zutela Arikaniako eta
Iberia iparruko jendeak: euskara titulatu den mintzaira bat bazen-
titaten, Atlantika - Pyreneetako bi aldeetarik frango urrun.

Epigrafiak, bertzeak bertze, erakusten daukute Erromako
jainko - jainkosak sartu zirela auzkitzaz herrietan, ez bakarrik
hiri erromanotuetan, baina hala-hala laborarien eta
menditarren artean.

Hasteko, Magikulioko hiru nauzi handiak (Jupiter, Juno eta
Minerva) orotan ohortuak ziren, ez bazuten ere baitezgonda
aktibitatez, gero erranen dugun bezala, Erromako beren gradua.

Bainan Italian jainko - jainkosak ehunka hunda zitazketarik,
heietarik hainitz estak dira orot. herrietan, eta zontaritzaz ez dira
izendatuak bota bakar bazuetan baizik: adibidez Xiltan -ek
Commenge -tik hango ez du arastorik atzi, eta bertzealde eskualde
horian ongi- etorri berezia egin dute Erroman Elhadetrik sartu berri
erlisionerik.

Edozon izan ziten, jainko zainzale edo begiraleak bazter
gehienetan on- hartuak ziren; eta er- voto dirrelakoetan auzkitzen
diran erkaritzale- izonek salatzen daukute, basteen ohurtzagaitan
bazirela segurki erromanoak, baina bertan tohian tohiko jende
astu: handi ala xele, gaitu ala esthako astatu. Fantsan, Herth
erlisionerik, estusak estaloi, maiz guzietako arimak hein batean
elgareberatzen zituen, klase- bonoharrik gabe.

Inperadoreen ganako debozioen ere orotarik zabaldu zen,
bainan, Commenge -n sartu, nehun ere ez zen, iduziz, herien

4
adunatzeho bittohiarik. Hainbat gastola edo jauregi-ondartan hartzen
ateman dituzte Klaudio eta bizpukira Antoninoi buruz erabaki aldaketarako,
efektuz-efektu garesten bultzatuzkeleu.

Bizpukiraan Arikantzi ez Tarrakondarrek ez zituzten ez arbutatu
ez ahanzi beren ospaldiru jardu zaharari. Baina zentratu beren
Eromantzi etarriekin Araketa eta berdindu zituzten. Erari tohu diru,
urdarnez, nautsi arrotzeki erespotalzen zituztela tohuari tohuari ohidurari,
eta on-heratzen ere zuten, egun zudin zentratu hautsi-mautsi beronetan.
Interpretatio romana alde batetik, interpretatio agrikola edo pyrenaiica
bertzetik, heldu izan ziren jarduak doble hartzen sortzerat, jardu
baten izen latinari, hainbat bertze bat erantxizitzen zitzaizta. Hala nola:

Jupiter Beisiritze,
Hercules Tolcaudoss,
Mars Lehen,
Mars Sukiti,
Mars Lehen,
Mars Zahar,
Mars Aito.

(Batetik erantxiziteko, azken bertze izenak erakusten dute zer araketa
handia zuen Mars-ek garenatik humanidarian.)

Bertzetik, segur baino segurago da, latinezko hitz hartzen erabiltzen
eta jaunsten zituztela hemen gaindituko jarduak: Fagus (paga),
Rodus (haritza), Bet arborea (beti zuhartza), Montes (mendiak),
Sol (eguzkia), Fontes (iturriak), Venti (harizeak), Nymphae
(amitumak).

Alabainan paga oharatua zen gure asaren denboran. Izan hartu
badiugu lehen: Pagobakota, Pago bedinkatua, Bagaburu, Bagangi, eta
abari. Bertze arbutu asko ere sailduzkat zuzentzen; hala nola Leizorra,
Uria, Haritza (oruit, bertzeak bertze, gerritako arbutuak eta Malato
arbutuak); ez ahanzi, bazteretan tohu hartzen lehu edo lehuze ditzen
diruak, erari nahi tohu orotan sartuak.

Herkules, Boudha bezala jarriarik erakusten zuten, bi zangarrak aurutzaturik.

Hornela pantheon erromanua frango beritua zen, ez xordhi hainuz bainan ikuruz eta balioz.

Huna Júpiter: Erroman, Olinpoko eneez, zeruko argiaren eta ximizt-ortzien nagusitzat zantzen. Aklatanien Pon gehiago bazuen: iguzhiaren erabilteza, haren gain; gerturako urta guziaz berdin; bainan halere ez zen gure aintzinentzat gainko handiena.

Mars. ek abotz Italian larro arakasta bizirik gehiago bilda zuen: zaharako titulu andana eman zituen; ez zen gehiago Júpiter-en mabil.

Bainan, De bello Gallico bere liburuan (L.VI, ch.XVII, 4.)

Zezanek ohar bat aras zuzena badakha: Deum maxime Mercurium colunt, hots, mendebateko protintzietan Mercurio zela jainkuri orokurua. Egungo egunean toponimia badakha oraino haren izena Girondan bezala Lapurdin (Hauton) eta Itakalunian ere (Tumulus Mercurii) - Sinestherien arabera, Mercurio hurrez induztira eta negozioa erakutsi ziezuten gizoneri; bideak zantzen zituen intriquetarrik eta ohoinetarrik; bainan laborantza edo nekazaritza ere sustengatzen zuen, Aromerta bere lagunarekin, eta lahet omen zitzaion ohera zezaten mendien eta mendixken gainean

+ + +

Orai arte ez ditugu tohian tohito jainko-jainkusa bakan zentrik baizik aipatu, Erromanuetik zentrik ikusteko zuteten heinean; bainan hari zaharrik buruz dutzema segurik salatzen daizkete hemen gaindihotzarrik.

Badrikako zentzuentzat asperrari ditaken heien izen bitxiak
zuenetan azaltzea. Halere iduritu zait nor edo nori jaitingari
zitgerioaketa, eta abete-ka behar nituela moltoz bat bederen
arpatu, nahiz izen gehienari ez dabilidan, aize-buruko ere, zer
begitarte eman, ez eta ere zer barga. (4)

Hura bada :

- Abellion (Sacaze-^a agertua) : ez jakin haren izenaz bultzatit ;
- Abeni (Eizup-^{ek} agertua) : jeinu ez ezaguna .
- Alarduna (Etienne)
- Alerda (Sacaze , p. 333) izen huts guretat .
- Agero (Sacaze , p. 518) : zontaiten arabera , ur bereen zaitzartea .
- Aherbelste (Sacaze , p. 437) " aher beltza " den eta " hari beltza " dudan
laude jaitzuntz .
- Alar , Alardoss , Alardust (Sacaze , p. 353, 354) Iduriz hiru jaitko
ahalde , nor ez diren beharrez hiru izen . Orrozt Alarar mendi-^{besangan}
gallura bat Alar ditzien dabela .
- Amilamia (Berandiaran) Alata-^{Saltakien}akto jeinu maitagarri bat .
- Ande (Sacaze , p. 128) , jaitkusa : ez ote den Andere-^{ren} laburpena ?
- Anderezo (Sacaze , p. 464) ezin trenka jaitkusa denetz eta emazte bat
aurkitzen den harrion .
- Andos-ilun (Etienne) : Herkulesekin lotindua .
- Arardo (Sacaze , p. 334) , jaitko izen bat menturaz gaizki irakurria ,
haria funditua izanes .
- Arhe (Lafon) , iduriz , lagin-^{leku}akto jeinu bat .
- Arxo (Michelena) , itxuren arabera , aritz-^{jaitkua} , latinez " dalivo " -^{an} emana .
- Arperino , Sacaze-^a mendi-^{jaitkutzat} hartua .
- Aslo-ilun (Sacaze , p. 303) Askori bezala iluna ~~bat~~ zait jaitko izen hori
- Axu (Lafon) atreman dituen Ahnaren arabera (Castelnu -^{Barbasen}) ur
berretako jaitko bat .

Badrikako zontarientzat aspargari ditaken heien izen hitzien
zenendan aditzea. Halere iduritu zait niri edo nuri jakingarri
zitzagizkista, eta atede-ko behar nituela molto bat berereri
aripatu, nahiz izen gehienari ez daldadan, aize-buruko ere, zee
bigitarte eman, ez eta ere zee hargu. (1)

Huna bada :

Abellion (Sacaze-k agertua) : ez jakin haren izenag berzerik ;

Aberri (Lizopi-ek agertua) : jainu ez ezaguna .

Alarduna (Etienne)

Aereda (Sacaze , p. 333) izen huts guretat .

Agero (Sacaze , p. 578) : zontariten arabera, ur bereen zaitzagiea .

Aherbelste (Sacaze , p. 437) "aher beltza" den ala "harri beltza" dudan
dandei jakintsunak .

Alar, Alarduss, Alardust (Sacaze , p. 353, 354) Iduriz hiru jainko
akhaide , niri ez diren baharrez hiru izen . Orrozt Aratas mendi-berangan
gallurru bat Alar ditzien dukela .

Nota

(1) Huna jainko-jainkora horien izenak nandek atara delagun

Baraitan (Federico) Palabras alavasas (Iburia , 1902) , Museo incipiente (1912)

Barandiaran (G.M.) Diccionario de Mitologia Vasca (1972)

BERTRAND (Antonio) Hispania Antigua epigrafica

ETIENNE (Robert) in Histoire de l'Aquitaine

LAFON (Rene) Noms aquitains de divinites ... dans les Inscriptions Galles
du Gers (B. S. A. du Gers , 1959)

LHARREGU (Bernard) manuscrit de 1878

LIZOP (Raymond) Les Comminges et les Couserants avant la domination romaine (1951)

MICHELENA (Luis) De unomastica aquitana (Pirineos , 1952)

SACAZE (Julien) Inscriptions antiques des Pyrenes (1892)

TARACENA (Blas) Excavaciones en Navarra (1942)

Ilix, Ilixo, Ilixen, Ilixor (Sacaze p. 391). Ilixen arabera, izen beraren lan forma. Zundarki goguratzen diote latinegiko ilic, ilicis.

Iltuber (Sacaze, p. 342) Hunek ez badu ituntasun zerbaiz.

Ilan (Sacaze, p. 5-8, 356, 363) Comminge-ko jainkoa. Batzuetan ustz dute ganaren jainkoa, hitza ~~ustz~~ eustara izan dauden, eta latena (illanis, ilangirih gabea)

Iltuberis (Sacaze, p. 463) Zerbaiz deni badu, bainan zer?

Iluo (Sacaze, p. 292), izenek hunk ez gaitu gehiagu argitzen, nahiz hiri laten izen zaharra den)

Iscit, Iscitto (Sacaze, p. 446) Barandiaran jainkari hitz horietan goguratzen diuzhate Ixteto, Etxeto.

Ivilia (Antonio Bertrand, p. 141). Bizkaitiko jainko bat, haurrei ibiltzen erakusten menturaz, Erromako Abeona edo Adeona bezalaxe.

Lacubegi (Taracena, p. 107) Nafarroako jainko zahar bat.

Lake (Sacaze, p. 147) Comminge-ko jainko sendulari bat.

Lehtuan (Etienne), Mars-ekin berdindua.

Luis (Cornegey) Ziburun, Bordogainen, Cornegey-ik diruz, bazen hirugarren mendean "Fanum Luisi" deitzen zuten jainkotegi bat; ez lortzeko mirakula Donitane - Lohizune izenak jainko zahar horren hitzaren ehortzea.

Leherfenn (Etienne) jandantik aipatzen dugu Mars-en dobladua gisa; bainan hastariki berx ere auzki ditake, eta folklorian noiz daki ez dutenetz haren orroitzapena alxiki, Herex Suge eta Leheren suge hitzetan, nahiz Leherenn-ek Lehen emaiten daukuten ~~en~~ gogurat eta heren-en "hirukoitzi", hitz hiru burutako sugea. gure zaharren buruan gauzaki nahastuta ditazte denboraren buruz.

Lusa, Loxa (Taracena, p. 126) Lerate eta Arginartzetako jainko zahar bat.

Luzgor (Lizop) Auzkitarren jainkoa: itxaraz hitz osoi eustarazkoa.

Rosmerka (Etienne) Etorantzearen begirale guziz okurakua.

Selalse (Barandiaran) Bartamin-eko harri batek olatuaren jainko-izena.

Sirona (Etienne) Merkuri, Mars eta Herakles-en lerroan emana.

Sutigi (Etienne), Mars-en dobladura bat.

Toliaudoss (Etienne), Herakles-en dobladura bat.

Tulonio (Baraitbar), Arabako jeina bat.

Ubelbeso, Oyarzun Andriarriagako oroit-harriak daltaren jainko-izena

Urtzi - Aimery Picaud-en arabera, XII garren mendean Euskalaldeko jainkua "Urcin" ditzuten zuten. Zuntzariek aste bate ortzegun hitzak hozkaritzen duela Picaud-en erana, nahiz batar-bahara den. Ezen "gavis, dies" ematen diute gogura. Baina Luis Michelak ez du ortzegun ihusten urtzi + egun bezala, bai ordea (4)ortz-egun bezala, hitz, "feria quinta"-ren parakoa, ortz-eko ~~tu~~ v- erori-ta. Alia ortzirale edo ortzitar hitzak ere ez bide du urtzi-rekin deus ihustekorik. Erromanoek Orcus hilen jainkutzat zautabaten eta gure aiferia sexta, hilen eguntzat, latinez orcina dies edo orcitavis dies, guk "Purgatorietako Arimen eguna" diogun bezala. Dena den, ez dugu Urtzirik aurkitzen ez harri zaharretan ez eta ere folklolean.

Use (Baraitbar) : Laguardiako eskualdean izen hori astu gainkurena zen, ez dalaigularik zerbaitu.

Ubarra (Baraitbar), Corbionako jainko bat

Xukan (Sacaiz, p. 345) Araba-eko jeina bat, ez ezaguna.

+ +

Behen denbora habako jendek erdione frango arrunta zuten. Behen jainkuen alderako amodiorik ez edo biziki guli. Ez zitzairen burutik pasatzen ere jainkoak gizonen titutzari beha zaudozketa, ea noizbait mailatuko zituzten. Erdioneak ez zeien mailatzerik erhatzen. Izarbelutz beldur izpi bat. Hecen sinesterron arabera,

jainkoek inder gaitza handiak bazituzten, bai onginala, bai
gaitzirikoa, eta beraz, ez zuten etsari, ez zitzaizkien huts egin behar.

Heichilatua trankada zen, merkatu hutsa - gizonak jainkoari
emaitza zerbaitek opartzen, jainkoak ordainez bertze zerbaitek ^{eman} ~~erosten~~ zezan -
Hots, "ozizu eta indazu!"

Jainkoari eskaintzen zitzaizkien balez ere hazkurriak: lumenak ixurtzen
ziren esnea, olioa, artoa edo bertze edari batzu; aldatu gainean ezartzen
fructu eta opilat. Baina aberenak ziren gain-gaineko operariak: zikiro,
urde, idi. Hil behar ziren. Operari gaitz ez zuen ataksik behar:
Jupiter-entzat idi xuria baitezpudakua zen, Orkus-entzat zikiro beltza.
Eharrea tur-mono baten gainean egiten zuten. Aberen aitzuz (ganitokuz)
edo aitzkoraz hit-eta, gaitza da ezumak aldatuarean eretzten zituzten,
haragia atdiz gizonak jakelko atxikitzen: gisa hutsal beren
jainkoekin bazuketen parlatuentasun itxura zerbaitek.

Sakrifizio hori, otortz batak laguntzen ohi zuen. Otortza
hargaitz ez zen jainkoaren ganatu bitorik-alkatze bat, tratu hertsiki
bat baizik. Ez zuten nehorik uste jainko batak deus ere eman zezakeen
ururik edo langure hulsez. Ez bazuten galdatua ardiesten, gaitzika
hasien zitzaizkien jainkoari, bere hotza jan zuela, ez zela xutentiki
ibiltzen, eta kolatxo.

Hots, erlisione hotza zuten, hara eta fide gutikua. Esperantzaz
ere laburra: hit-ondoko biziaz seguramench ez, haren betdeus
eta hatere ez etsitu nahi.

+ + +

Dizkitarkean, orduantxe erlisione-aldatze batzu egin baitziren
munduan, Akitanianko oroit-harriek erakusten daukute, beraitzajen
horiek, hein batean segurik, hunaordino sartu zirela. Ertaldekit
bai soldadu erromanoek, bai heren ondutik eborri trankatantek

hurat elkarri zitezten sineste berri misteriozko batza, arimahi sendimenduz
hobechi asetzera zitezten nah.

Hiri handietan (eta huestako Burdalen) ageratu ziren lehenik
Ehaldako fede horiek. Novempopulania-n, Lectoure herriak egin ziren
ongi-eluririk nasarrena. Ez dugu ahantzi behar, toki hortan eta
ingurumenetan, arutz hainuz bazela nekaburik, armaderi jarraitirik,
gehienak grekoak edo helenizatuak (Itatetik eraman dezadan, zontarik
hitz greko eusturan sartu baitintazozkizkigu, ez dugu beraz zeren harri!)

Zer nahi den, Cybele Ama handiaren erlesioia zela gehienik
hadatu. Haren kartzak aurkitu dituzte Commenge-n, Labrouguère-n,
Burdalen, bainan guziz Lectoure-n. Cybele-n hugoi-ta-bultz ~~karri~~
orrit-hari bitoleu bairituzte, hugoi hiri-hortakoak dira.

Harri zizelatu horiek atxiki dituzten itxurak erausten dute
nola burunen buru egiten ziren taurobolatuko zeremoniak: prozesioen,
ahariaren edo zezenaren hiltzea, hilde berriaren odolozko babaia
(batzutan haren irentzea Attis-en orritzarpenetan, nahiz Attis
horen den mendueneko aipurik ez den ihusten guri eskualdetan,
nehun ere.

Biz-surtze horiek nuz egin izan diren zehazki markakua da
han-hemenka: adibidez, batto 176-ko urriaren 18-an; bertze bat
239-ko martxoaren 24-ean; hiruguren bat 241-ko abenduaren 8-an.

Apez gehienak esklabo-ohiak ziren; Cybelen debotak kanteaman
ditazte aberabsetan bezala xehetan, bainan emaztetan gizonetan
baino gehiago.

Ama Handiari elkarri zioten Aar samur sakon bat: pentu
zuten zeremonien medioz jainkustatzin zireta eta beliko bihi dehatan
bati apaitatzin: uste gabekarik ez ote ziren kristautzeko bidan?

Cybele. 4 bezain batze anahesta ez ukanik ere, Atiantarian Egiptoko jainko-jainuek egun zuten beren agurtzen: Isis, Hathor, Serapis, Ammon aipatuhak dira onort. harrietan. Adurbatzeak dituzte halez ere jende xehe behardunak: hauek igurikatzen dituzte beren jainkoarritak betiko eztaia, heriotzen garrantu ondean. Inguuruetako erlesione aruntetarik haratago, bitatzen dute bihotzako balioa eta saltamendu goren dira.

Mitha-ren erlesionea Persa-ri hedatu zen Inperadore erromanoen lur guzietan, eta harritetako izanen zen, ez baginu haren hartz aurtitu eskualde haultu onort. harrietan. Bizitartean badetahaz bertzerik, ezin erran. Aita hori ere sendimendutsua zen eta hartua.

+ * +

Hunarin aipatu xehetasunaz hartu bezaindik bi ohar, nahuk ez dezaren eman duten baino garrantzia handiagoak.

Onort. hari mitro batetik alera ditugu. Baina char garden hari horiek ez daukute bixtarik ekartzeko dedikatzeak sinestodun bakar batzuen artumenak bairik. Ez daukute baitzuzpada aurtetzten jende gehienek ikusteko motlea. Bazitazhen mitata dedikatzeak horiek baino jende aruntago eta dordeisagoak; bai eta ere (zeraku ez?) bihotz beratzago eta goragoak.

Nuntarik izahuri dut — ez denez Vinson-en barta? — Lapurdiko gure aspaldiko asatek ez zutela erlesione tunkik, ez zutela gainhorik bazela onhartzen ere. Horren frogak gure hizkuntzak berak ematen omen du. Gipuzkoan "ezer" erraten dutelarik, guk "a deus", erraten dugu. Beraz gure asatek erromanoen "deus" hitza mesprezio edo erdarizuzkotzant hartu zuten "ezer" ez "adi arazteko". Erranen daukuzte ez naizela den gutienek aluru hortakoa. Lapurdin deus hitza ez da ezezko hitza. Aditidez, uztariztan batetik alerako dio saltsero bati: "otai, ez

« sar zure sudura gure deuseban », eta oroit naiz Bidearten adiburik :
 « Gizon heri hartak xerota da, non behar izan baititu bere deus
 guziah saldu! » Deus hitza ez dabil nundik daberken, baina berez
 ez da ezezkua. Horrek ez du frogatzen ez ~~da~~ zirela gure aintzinetuetan
 sinesguzerik edo kartatago aruntik.

Aruntak aruntai, atderantziz Aragoitik hurbeltu mugan trantsitu
 dute hit. hobi harri bat huntigari - xamarra. Erakusten da bazirela,
 han homenta bederen, nima batzu sakratizio handienan egituko aker
 (haraz) zirenak. Hura Katakornako gizon batel bere hobieren gainean
 ezar erasitako hitzak. ⁴¹ Latinetik itzultzen ditugu :

" Quintus Sertorius -en ekre-jainhueri, ni Brebycius Katakornakoak
 ene burua eman deiet, behatu zelahean, ezin-hilezko jainhuen dahan
 guziah zuztana hilez geruz, bizirik egin nindadin. Agur, hitz hauk
 irahultzen dituzun iragartea. Eta itas ene absentulik Gial egoiten.
 Leiatasuna, beren gorputzaz gabetu hileri ere lahet zorie "

+ * *

Aipatu ditugun oroit-harri paganotak bigarren eta hirugarren
 mendeotak dira, gutiz gehienak : geroztotako biziki guti. Anusi erromanen
 lantzeria hitzirik ohe zen luzara, ala heien erdizienoa ahutdu ? Biriak
 nastri. Ez haatik uste izan Kristautasuna jarria zela gure lurretan.

(1) Dijs Manibus Quinti Sertorij Me Brebycius Calaguritan(us) Servo arbitratus
 Religionem esse eo subiato qui omnia cum dijs immortalibus communia
 habebat me incolumem retinere animum Vale viator qui haec legis et
 meo disco exemplo fidem servare Ipsa fides etiam mortais placet corpore
 humano exutis

no 12

Sarkua, buruan, hementia, mugetan eta hiri farno zontabiltan, berran eraino
ez hartat hedatua.

Fektoreko ipurak ematen dute aditzalet momentu balez — bairan noiz! —
elgaren auzo bizi izan zirela bi eustaldunen mola: kristaiala eta jentilak,
hauk paganoak. Hauien sinesterialak guti edo asti nahasi zitazkien gisistino
sinestekin. Murr eman zontabiltaraino?

Ohargarri da gure ipurak ez daukutele orozot. harriztako jainko edo
jeinu baltar bat aipatzen, non Leherren ez dugun Heran-ungearrekin batzen.

Pio Barojak auzuetan ditu astlotan Tuz eta Urtzi Eustaldun asatoki
aduratu jainko pagano hondu. Ernan desagun berak asmatu gauza bat
dela. Ez harriztan ez ipuritan ez dira bi izen horiek agertzen. Gurago
onust-arazi bezala, Myosari Armeru Picand. elk., eta, Urcia aipatu da, berran
ez du jainko paganoztat eman.

Fektorean izate asto agertzen zaiztegu bitxi baino bitxiagoak:
basa-jauri, bas-andere, larrina, maide, inguma, eta abar. Berran,
ene iduriko, izate horiek ez dira jainko eta erdisionez harrotzeki
dira: onest ala gaitzes ditazke, erdisionerik hantitu gabe.

Aditidez, San Agustin-ek De Civitate Dei bere liburuan ez du
gizoksoari izaterik utzitzen, ez eta ene izareri gure gainerako indarrak.
Eguno egunean yirixtino zintzo batzuek jogaiko anatomia egiazat
daukate, prana eta oro. Bertze zontabiltak aireko xaketan (plakito
volante) sineste usoa badute edo berdin elurretako gizona baitan.
On-har bezate, nahi dutenak, nuntar badirela Tartato begi-
baltutak edo laminak: ez dut ihusten zer mahur duten hortaz
erdisionerak.

Nuz edo nuz adituko dugue itara baltekin mintzatzien
Eustaldunen animismoaz eta fotomismoaz. Niri, ala ze,